

שמעון ביכלר ויהונתן ניצן

שובם של ברוני הנשק

הכלכלה העולמית משמשת זירה לדוֹקרב בין אלה שמרוויחים מעסקי המלחמה לבין אלה שנהנים מהשלום העולמי. האם המלחמה באפגניסטן מסמנת את שירת הברבור או את חזרתן של קואליציות הנשק והנפט בעולם?

איך הגענו לפצב הזה?

הקפיטליזם מבוסס על שילוב מנצח של איום ותקווה. „האיום“: התערערת הסדר החברתי, אבטלה ומחסור באמצעי קיום. „התקווה“: להשיג בעתיד 'חיים טובים' יותר ו'התקרמות' בלתי פוסקת ביכולת הצריכה.

מאז המאה ה-20 השתנו יחסי הכוח של הקפיטליזם העולמי. הם התבססו על צריכה המונית, באמצעות שליטה ברשתות שיווק ובעסקי הפנאי. העוצמה לא נשענה על פיקוח וכפייה, אלא על רשת של פיתויים, שעיצבה את התודעה והצרכים, באמצעות שליטה בתקשורת ההמונית. התהליך בלט בעיקר מאז סיוע מה של מלחמת העולם השנייה: יציבות המשטרים במערב נשענה על המעמד הבינוני. רפוסי הצריכה של המעמד הבינוני גדלו יחד עם העלייה המתמדת בשכר, הביטחון היחסי בתעסוקה והתפתחות שירותי הבריאות והביטוח הפנסיוני. כתוצאה מכך עלתה חשיבותו של גורם שנקרא 'אמון הצרכן'.

מצד אחר, התבססו יחסי העוצמה על יצירה מתמדת של תשוקות ומחסורים שווסתו באמצעות תעמולה, פרסומות ותדבנות הפנאי; מצד שני, מולאו המחסורים האלה באמצעות ציפיות מתמידות להגדלת כושר הצריכה. ציפיות שנשענו על אשדאי לצרכנים ומשכנתאות לעובדים. רמי אבטלה והוצאות רווחה ממשלִיתות מנעו פליטה של המובטלים והעניים מסחרת הצדיקה ותדלקו את הציפיות שלהם לחיים טובים יותר.

העשור האחרון סילק הצירה את מדינת המלחמה: רווחה הביא במקומה זרימה עולמית של הון ומידע. אבל דבר אחר לא השתנה: החשיבות המכריעה של 'אמון הצרכן' שעליו נשען הסדר הקפיטליסטי העולמי.

בחודשים האחרונים מתגבשת מוסכמה שלפיה עידן השגשוג של שנות ה-90 חלף הלך לו, קריסת מגרלי התאומים חיוקה עוד יותר את התחושות הפסימיות, שהתעוררו עם מותה של 'הכלכלה החדשה'.

חמור מזה, הציפייה לשלום גלובלי מתגלה כבועה פורחת: כלכלת המלחמה חוזרת – הוצאות הביטחון גדולות, יחד עם עסקי הביטחון. גם הקפיטליזם 'החופשי' הכויב. השווקים מתכווצים, לא רק שוקי ההון, אלא גם שוקי המוצרים והשירותים; מיתון חריף יורד על העולם.

הפוליטיקאים מתנערים וזוקפים מחדש את קומתם, פקירי המדינות חוזרים אל עמדות השליטה שגלקחו מהם עליירי הפרטות

ושחרור מכבלי הפיקוח הממשלתיים. הנה, הולכת ומתגבשת המוסכמה שיש צורך בהחזרת כוחה של המדינה, לא רק כמנגנון המווסת את התנודות בצמיחה ובתעסוקה, אלא גם כמענה לתחושות אי־הביטחון המשתדרות בקרב האוכלוסיות העירוניות שבמרכזים העולמיים.

כמצבים כאלה גם האינטלקטואלים נקלעים למבוכה. העתיד נראה חסר תקווה ללא סימן כלשהו לבשורה אחרת. השמאל שקע ואת מקומו תפסו איריאולוגיות נטולות ערכים או אמות מידה, וחסדות כיוון. מהצד נראה כאילו המאבק העיקרי מתנהל בין כוחות הימין השמרני של העולם המפותח לבין הכוחות הדתיים והחשוכים של העולם השלישי. ציפינו למיגוון תרבותי ו'כפר גלובלי', אבל קיבלנו סכסוך מר בין תרבות מקדונלד'ס לבין תרבות מקג'אהרא.

אז מה בכל זאת השתנה עכשיו?

עד היום נטינו להאמין שהשיבושים המחזוריים בקפיטליזם קשורים למי שברים באמון המשקיע: כלומר, בתנודות השיכרון והריבאון של המשקיעים. כך גם היו האמצעים שנקטו כדי להתמודד עם המשברים האלה. למשל, נפילה בשיעורי הרווח נענתה בצמצום עלויות העבודה, בחיפוש תשומות זולות יותר או בשכלול הייצור.

המדינות התמודדו עם המשברים האלה, באמצעות הורדות מסים ושיעורי הריבית והגדלת הגירעון בתקציב. אם לא היה די בכך כדי לרוחף את המשקיעים הדרומים, השקיעו הממשלות בתשתיות ובתעשיות יסוד, ואפילו נכנסו בעצמן לשוק ההון.

אבל עכשיו נוצר משבר מסוג חדש: לא עוד 'סתם' בדיחת משקיעים, כמו שאירע בדרום מזרח אסיה ובנאסד"ק, אלא סכנה שמרחפת על העדכים שבהם מאמינים הצרכנים. הצרכנים (אנחנו) נוטים לצרוך פחות ולחסוך יותר בעת משבר. אבל המשבר הנוכחי מוון עלידי החשש לעתיד הביטחון האישי שלנו. כל נופש שטם במטוס נוסעים חשף לטיל כתף שנורה עליו מגג במד"כ עירוני: כל צרכן עשוי לרכוש מים שהחחרר בהם וידרוס קטלני: כל ביקור במד"כ כו קניות עלול להסתיים בפיצוץ מטען.

איך יתמודדו הממשלים עם מיתון שמקורו בחשש לביטחון האישי? לא יועילו הוזלות מחירים, הנפקה מסיבית של אג"ח ממשלתיות, או הגדלת הגירעון התקציבי. אם סדרת המתח 'המלחמה נגד הטרור' תימשך יתר על המידה, היא עשויה להתפשט לאזורים נרחבים ולגרום לירידה נוספת באמון הצרכנים. זה כבר יכול לגרום למשבר של ממש שיתגשגש על הסדר הקפיטליסטי-עצמו, שמבוסס על אמון הצרכן. המשבר עלול להקים לתחייה קפיטליזם המבוסס על נשק וטכנולוגיות צבאיות.

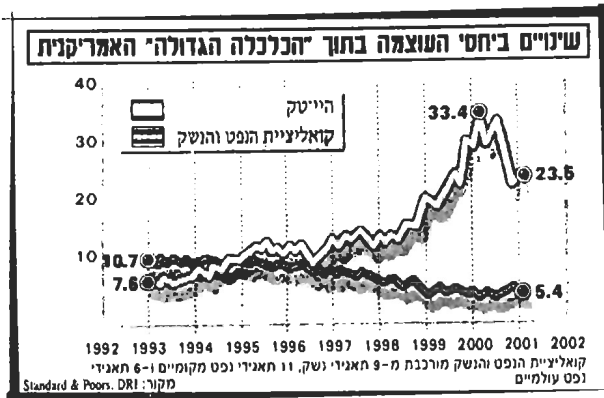
רווחי פלחנה פול דיבידנדים של שלום

מסוף שנות ה-80 שקע כוחן של אליטות הנפט והנשק האמריקני. אליטות שחוסר יציבות עולמי עשה להן רק טוב. מלחמת המפרץ עוד הצליחה ליצור הנשמה מפה אל פה לעסקי הקואליציה, אולם ברור היה שמרובר בסעודה האחרונה של הקפיטליזם המלחמתי.

מהרגע שהסתיימה מלחמת המפרץ, התבססו הרווחים העולמיים על הרחבת השווקים באזורים המתעוררים ברחבי העולם השלישי. הסכסוך במזרח התיכון, שהיה חיוני לשמידת שיעורי הרווח של קואליציות הנשק והנפט, הפך למיותר ואפילו מאיים על צבירת ההון החדשה, שהונעה על-ידי תעשיות מתקדמות – הייטק. כך עלה התמ"ג העולמי, וירדה האינפלציה וההוצאה הצבאית – עד ל-3% בלבד מהתמ"ג בעולם, ר-4% בארה"ב (בהשוואה ל-9% בתקופת מלחמת וייטנאם ר-13% בשיא המלחמה הקרה בתחילת שנות ה-50). לקואליציות ההייטק יש אינטרס ברור לתיעוש מהיר של מדינות העולם השלישי, והיא מאוחדת נגד תקציב צבאי גבוה ומחירי נפט מאמידים שפוגעים ברווחיה, ביציבותה ובהשפעתה.

אבל הנתונים האלה אינם העיקר. הקפיטליזם מונע על ידי קבוצות ההון המרכזיות, וכאן התמונה מרשימה ביותר. הגרף המובא כאן מציג שתי סדרות

(המשך בעמוד 18)

(הסבר לגרף - בנוף הכתבה)

(המשך מעמוד 6)

נתונים לשנים 1993-2001, המשקפות את הכוח היחסי של שני הגושים העסקיים שבמרכז העולם הקפיטליסטי. כוחו היחסי של כל גוש מוצג כאחוז 'שווי השוק' שלו מתוך סך כל 'שווי השוק' של 500 קבוצות ההון המובילות על פי 'סטאנדרד אנד פור'.

הסידרה הראשונה כוללת את 'שווי השוק' היחסי של 26 תאגידים הנשק והנפט המובילים בעולם, אותה 'קואליציית הנפט והנשק'. הסידרה השנייה כוללת את 'שווי השוק' היחסי של 54 הפירמות המובילות בסקטורים שהבודסה מגדירה כ'הייטק'.

הגרף ממחיש את המהפך שהתחולל באופיו של הקפיטליזם בעולם. עד סוף שנות ה-80 ניצבה במרכז הקפיטליזם קואליציית הנפט והנשק. ב-1993 כחה היחסי היה עדיין גבוה, ו'שווי השוק' שלה היווה 11% מ'הכלכלה הגדולה' של ארה"ב. תוך שבע שנים התהפכה המגמה לחלוטין. כחה של הקואליציה שקע. החלק שלה בערך המניית של 'הכלכלה הגדולה' צנח ביותר מ-50% והגיע בשנת 2001 ל-5% בלבד. לעומתה צמחו נציגי 'הכלכלה החדשה' בשיעור של 330% ותפסו כשליש מ'שווי השוק' של 'הכלכלה הגדולה'. גם תהפוכות הנאסד"ק בשנה האחרונה לא שינו את המגמה הכללית.

פני העולם לאן?

נראה שמבצע 'המלחמה נגד טרור' הינו יותר ניסיון גואש מצד קואליציית הנשק לחולל תפנית. על-פי רוב הסימנים, מדובר כבועה המבוססת על ניסיון לגרוף רווחים מהירים מהפחדת הצרכנים. או כפי שניסח זאת הכלכלן הפוליטי מיכאל קלצקי: "... אכן זהו עולם עצוב בו גורל האנושות כולה תלוי בתוצאות המאבק שבין שתי קבוצות עוינות בתוך עולם העסקים הגדולים".

■ המאמר מבוסס על ספרם של הכלכלנים שמשון ביבלר ויהונתן ניצן, "מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום", שיצא בימים אלה בהוצאת כרמל